

А. Павко

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ: ПРОБЛЕМИ СИНТЕЗУ ПРОТИЛЕЖНИХ ПІДХОДІВ

Проблема діалогу культур і цивілізаційних спільнот на межі ХХ–ХХІ ст. стала об'єктом посиленої уваги в дослідженнях і наукових дискурсах істориків, філософів, політологів, культурологів, які розглядають методологічні компоненти культури — цілісної багатопланової системи. Чільне місце в ній посідають соціокультурні, етнічні, етичні аспекти. Не можемо не погодитися з твердженням відомого російського мислителя М. Бахтіна, який одним з перших концептуально окреслив сутнісні засади суспільного діалогу, заявивши, що певна сучасна культура здатна жити і розвиватись тільки на межі культур, вступаючи одночасно в діалог з іншими цілісними, внутрішньо замкненими, зорієнтованими на подолання власних меж феноменами [1].

Культурологічна проблема бінарна, вона поєднує суперечливі з погляду формальної логіки чинники: культурогенетичний, який знаходить прояв у будь-якому культурному феномені, не пов'язаному з просторово-часовим контекстом, й історико-культурний, зумовлений реаліями певної історичної епохи. Без урахування цього культурного дуалізму проблеми «діалогу культур» сприйматимуться лише на рівні «діалогічного плюралізму» [11, 111], який має значення для відповідної історико-культурної ситуації, або ж означатимуть літературну метафору в межах дискусії про традиції/новаторство.

Відтак варто зауважити, що будь-який діалог неминуче передбачає перебування в

єдиному, нерозділеному, тобто синкретичному, просторі. Проте в загальнокультурному значенні процеси культурогенезу невіддільні просторовим і часовим вимірам. Наприклад, російський дослідник В. Біблер цілком справедливо вказує, що «не тільки Шекспір неможливий без Софокла, але слушним буде і протилежне твердження: Софокл неможливий без Шекспіра, Софокл інакше чи навіть більш унікально осмислюється та по-іншому постає в уяві глядача у співвідношенні з Шекспіром» [2, 282]. У цьому випадку загальнокультурний контекст не просто знімає проблему просторових обмежень, окреслених мовними, державними чи континентальними кордонами, але якимось особливим, дивовижним з погляду ньютонівських уявлень про час чином розміщує події в єдиній часовій площині, де діалог культурних традицій і новацій стає можливим. Зазначені методологічні підходи визначають зміст і вектор взаємовпливів і взаємопроникнень таких важливих у науково-пізнавальному і методологічному сенсі філософських, культурологічних, світоглядних парадигм сучасної епохи, як «модерн» і «постмодерн». Варто підкреслити, що ці поняття виступають прикметною ознакою процесів глобалізації та соціокультурних трансформацій сучасного суспільства, яке переживає складний перехідний період.

А цей період, на думку вітчизняних дослідників, слід уважати одним із факторів культурогенезу, в процесі якого занепадають традиційні і виникають нові форми і

© ПАВКО Анатолій Іванович. Доктор історичних наук. Професор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури і туризму України (Київ). 2011.

цінності, відбувається перегляд духовної спадщини, оновлення культурних традицій. Це дає можливість формувати нову культурну систему, позначену багаторівневим і різноспрямованим синтезом [6, 8]. Аналізуючи проблеми синтезу методологічних аспектів культури модерну і постмодерну, важливо насамперед чітко з'ясувати сутність зазначених понять, їхню етимологію.

Загалом термін «модерн» належить до найбільш уживаних у сучасних гуманітарних дослідженнях категорій та метафоричних понять, що позначають специфічні риси, особливості нинішнього життя. Відповідно до запропонованого Оксфордським словником (1989) тлумачення, «модерний» означає «притаманний теперішньому чи недавньому часові на противагу тому, що було властиве віддаленій минувшині» [5, 158]. У нашому контексті це слово використовують як антитезу «античному» чи «середньовічному» світові. Наприклад, словосполучення «модерна історія» вказує на період у житті європейських народів від кінця XV ст. до середини XIX ст. За даними зарубіжних дослідників, перший випадок застосування слова «модерний» зафіксовано в 1585 р., а поняття «модерність» у сенсі якості чи стану — у 1627 р. Лексеми «модернізм», «модернізація» набули наукового вжитку вже в першій половині XVIII ст. Проте лише в XIX–XX ст. термін «модерний» отримав позитивні семантики, як-от «покращений», «ефективний» [5, 159]. У сучасному використанні «модерн» позначає «модерні індустріальні, а також постіндустріальні суспільства», переважно ринкові, капіталістичні. Натомість «модерність» пов'язують в історії з економічними, технологічними, соціальними, культурними змінами в Європі і США.

Заслуговує на увагу естетично оформлена точка зору американського професора історії мистецтва і соціології в Державному

університеті штату Нью-Йорк у Бінгемтоні Ентоні Д. Хінга, який зазначає, що спершу вжита «як образа, а тоді як похвала абстрактна метафора «модерн» була присвоєна і наділена дуже особливою і конкретною матеріалізацією між кін. XIX і сер. XX ст. не тільки в західній літературі, музиці та мистецтві, а й в архітектурі та містоплануванні» [5, 163]. Під словом «модерний» більшість людей розуміє XX ст., особливо, коли йдеться про мистецтво. Доречно, наприклад, у цьому зв'язку згадати всесвітньовідомий Музей модерного мистецтва (Нью-Йорк), що вражає колекцією мистецьких творів і шедеврів минулого століття. Відтак протягом першої половини XX ст. «модерне» ототожнювали з сучасним.

Необхідно підкреслити, що «модерн» охоплює різні проміжки часу, навіть різні епохи. Німецький професор філософії П. Козловські в одній з фундаментальних праць зауважував, що модерн означає епоху, яка, орієнтуючись на оновлення, у часі бачить «лінійно поступовий розвиток подій на відміну від циклічного повторення одного і того ж» [5, 13]. У власне хронологічному розумінні «модерна епоха» охоплює індустріальну добу в межах XIX–XX ст. У загальнішому контексті — все Просвітництво, котре ставило за мету побудувати суспільство, де правитимуть розум і його закони, а не королівські укази, примхи чи ірраціональні бунти. З позицій синтетичного підходу модерну епоху нерідко сприймають як синонім постання капіталізму або піднесення наукового матеріалізму на Заході. Переважно скептичного погляду на модерну добу дотримуються постмодерністи, які вважають її «ілюзорною культурою», характерними ознаками якої стали індивідуалізм, прогрес, наука, буття.

Зарубіжний дослідник М. Берман у книзі «Все тверде вивітряється на повітрі» (1992) цілком слушно вказує, що терміни «модерність», «модернізація», «модернізм» мають

різні значення і наділені різними ступенями цінності. «Модернізацію» переважно пов'язують із поглядом, що наука, технологія, раціональні цінності сприяють прогресові. Під «модернізмом», як правило, розуміють сукупність напрямів мистецтва, об'єднаних ідеєю прогресу [5, 364]. До важливих елементів модерністського досвіду слід зарахувати марксистське розуміння історії, філософський прагматизм, схилення перед раціональним інтелектом, експресіонізм у мистецтві. Узагальненням цих детермінант стали притаманні для епохи модернізму дисбаланс між формою і життям, посилення конфліктів між культурними традиціями. Сприймаючи модерну епоху як час утвердження капіталістичних відносин, варто пам'ятати незаперечні досягнення цієї надзвичайно складної соціокультурної системи. Саме доба модерну сформувала націю-державу, індустріальну цивілізацію, автомобільну промисловість, авіаційну і космічну техніку, телебачення, розгалужену телекомунікаційну мережу. Вона збільшила середню тривалість життя від 40 років за часів середньовіччя до теперішніх 70.

Проте створені епохою модерну технології дали безліч несподіваних соціоекологічних наслідків планетарного масштабу. Руйнуючи хитку рівновагу, що існувала між природним і соціальним світами, ці технології стали загрожувати життю тих, кому були покликані служити. Слід зауважити, що модерн вивільнив колосальну страхітливую енергію, продукував і впроваджував суспільно небезпечні ідеї та проекти. Ця епоха символізує культурний номіналізм, розщеплення свідомості, примарність світу, суб'єктивність, розлуку з природою. Взятий на озброєння М. Вебером кантівський погляд, згідно з яким «факти» об'єктивні, а «цінності» суб'єктивні, став філософським ґрунтом для санкціонування неймовірного розширення влади, яка перестала зважати на прагнення і можливості людей. Достат-

ньо нагадати, що жахливі тоталітарні режими ХХ ст., постаті А. Гітлера і Й. Сталіна, атомна бомба, екстремізм, особливо релігійний, були породжені модерним мисленням, а точніше, матеріалізмом. Усе це свідчить про сповзання модерного світу до раціонального варварства. Досить актуально в цьому контексті звучать слова відомого німецького філософа Ф. Ніцше, що «ми люди нового часу, ми напівварвари. Ми знаємо блаженства тільки тоді, коли опиняємося в найбільшій небезпеці. Єдиний стимул, який лоскоче нас, — нескінченне, незмірне» [7, 50].

Методологічній культурі модерну близький науковий аналіз дійсності, в тому числі її соціокультурних феноменів, за допомогою лінійних категоріальних схем, утілення принципів жорсткого раціоналізму в пізнанні. До традиційних уявлень, притаманних раціоналізму модерної доби, або так званій науковій раціональності, належить образ світу, де немає оманливих ілюзій, конфліктів, недоречностей, несподіванок, непередбачуваного. Незалежно від того, чи можна уявити собі таку картину, вона не нагадує буття, яке ми емпірично відчуваємо, до якого прагнемо пристосуватись. Проте не варто категорично стверджувати, що епоха модерну з її атрибутами, в тому числі й методологічним інструментарієм, вичерпала свій потенціал. Коректніше говорити про кризу і трансформацію парадигми модерністського світорозуміння і мислення, соціокультурної матриці, яка тривалий час домінувала в європейській культурі.

Найбільш гострий і критичний аналіз модерну, його методологічних постулатів і наукових парадигм здійснює постмодернізм, який виник у царині художньої літератури і мистецтва США наприкінці 40-х — початку 50-х рр. ХХ ст. як своєрідна реакція на традиціоналізм [9, 28]. Поняттям «постмодернізм» позначають амбівалентне

і суперечливе явище в сучасній філософії, соціології, політичній науці, мистецтві, світосприйнятті в цілому. Більшість феноменів постмодернізму породила своєрідна інтелектуальна протидія жорсткому раціоналізмові. Потрібно підкреслити, що постмодернізм, з одного боку, постав як реакція на нездатність провідних країн Західної Європи і США розв'язати нагальні проблеми буття людей в індивідуальному і суспільному вимірах. З іншого, це критика традиційної модерністської матриці, класичного раціоналізму, традиційних постулатів та орієнтирів метафізичного мислення. Незважаючи на різницю в тлумаченні терміна «постмодернізм», усі прибічники його застосування вбачають у ньому методологічний інструмент для визначення позиції відходу від класичного раціоналізму і модернізму. Сильна сторона цієї течії — заклик до подолання таких негативних феноменів суспільства епохи модерну, як «тоталітаризація» різних сфер життя, «відчуження об'єктивного знання», «лімітація» думок, дій людини різними привидами «загального», «раціонального» чи «істинного».

Сучасний французький філософ Ж.-Ф. Ліотар у праці «Ситуація постмодерну» вказує, що закономірним наслідком панування раціоналістичних ідей стали індустріальний прогрес, тоталітарні режими, геополітичне і культурне протистояння країн і континентів, безробіття. Сумнозвісний концентраційний табір Освенцім він розглядає як символ, що виявляє сутність реалізації настанов раціоналізму, моральну виправданість критики раціоналістичного світогляду [9, 115].

Необхідно підкреслити, що наука доби модерну зображує власне становлення не як монолінійний, безперервний, детерміністичний, а як стохастичний, непрогнозований процес. Виокремлюючи характерні риси постмодерністського мислення, слід зазначити, що воно антидогматичне, анти-

тоталітарне за суттю, не сприймає ніякої абсолютизації. Критично оцінюючи будь-які форми монізму, ортодоксії, утопічних уявлень, прихованого деспотизму, воно відкриває простір для плюралізму, поліваріантності, конкуренції альтернативних парадигм [12, 56].

Незважаючи на суттєву відмінність сутнісних засад модерну і постмодерну, їхніх методологічних і культурологічних домінант, сучасна культура наукового аналізу не лише не заперечує, але й передбачає взаємопроникнення, взаємовплив, синтез протилежних підходів. Насамперед, зазначу, що кінець домінування кожної значної соціокультурної традиції означає не зникнення її з єдиного поля культури, а диверсифікацію, розщеплення, диференціацію в широкий спектр дискурсів, які виникають спонтанно, проте взаємодіють на рівноправній основі. Це, зокрема, феноменологічний, екзистенціалістичний, семіологічний дискурс. Але модифікацію старої структури знань у нову спричиняє не пряма раціональна дія науковців — вона відбувається як ніким не запланована.

Аналізуючи постмодерні ознаки сучасності, вже згадуваний П. Козловський вказував, що нині побутують дві протилежні теорії епохи. Одна розглядає сучасність як час модерну, який іще не «втіль в життя свій недосить чіткий проект». Інша вбачає в сьогоднішній «епоху постмодерну, яка не тільки зберегла такі характерні імпульси модерну, як правова держава і права людини, але й одночасно розвинула їх до нового синтезу субстанціонального і нових тенденцій» [8, 21, 22]. Слід урахувати й ту обставину, що постмодернізм неоднорідний. Якщо одні з його представників схильні до тотального заперечення модерної науки і раціональності, то інші не виключають творчого використання їхніх позитивних елементів. Наприклад, окремі прибічники постмодерну не відкидають тотально марк-

систське розуміння історії, яке належить до потужних інтелектуальних традицій модерності. Вони намагаються подолати диктат модернізму в трактуванні зазначеної парадигми. На думку англійського історика Дж. Тома, який поділяє певні постмодерністські цінності, «марксизм як теорія не має собі рівних за шириною охоплення та рівнем наукового аналізу. Доки історики визнають необхідність теорії, вони будуть звертатись до марксистської традиції» [10, 211]. Разом з тим і модерністи, і певна частина постмодерністів цілком справедливо вказують, що методологія К. Маркса потребує вдосконалення і звільнення від застарілих догм та ідеологізації, наприклад, від концепції неминучості і причинності в історії, надмірно матеріалізованої теорії людської поведінки.

Складний і багатоманітний процес співвідношення методологічності культури модерну і постмодерну знаходить конкретне втілення у протистоянні та взаємодії раціонального й ірраціонального в пізнанні. Історія філософії свідчить, що хоча раціоналізм має вирішальне значення для пізнання, проте ірраціоналізм теж відіграє не тільки негативну, але й у багатьох випадках позитивну роль, бо залучає до арсеналу пізнання методи, які поступово раціоналізуються, хоча спершу вони виглядали як суто ірраціональні. Наприклад, постмодернізм проходив етап становлення як ірраціональна течія, відкидаючи усталені методології пізнання, схеми пояснення світу. Але потім почав демонструвати суто раціональну стратегію, покликану завоювати позиції в науці і культурі.

Проблема співвідношення і взаємозв'язку раціоналізму й ірраціоналізму набуває особливої актуальності в період трансформаційних змін, коли в суспільстві зростає рівень хаосу, виринають нові підходи до реальності, зіштовхуються нові і старі методології. Кожне нове покоління, як правило,

впевнене в перевазі над колишнім, вважає себе розумнішим, прогресивнішим, оскільки краще знає світ, причини і наслідки своїх дій. Водночас треба пам'ятати, що на глибоке мислення спроможна лише людина з глибокими почуттями. А той, хто живе, керуючись модерним розумом, універсальним інтелектом, раціональним прагматизмом, напевно чи зможе вказати перспективний шлях до оновлення думки і культури. Якщо людину не розглядати як носія раціонального й ірраціонального, тоді ми отримуємо або самодетерміновану ідею, за якою все заздалегідь передбачене, або звірство, що являє волюнтарну «гру суб'єктивного духу» [9, 135].

В. Біблер, зокрема, вважає, що сучасна культура можлива лише на межі розвитку традиційної та новаторської традиції, а справжній культурний смисл сьогодення можливий як діалог культур [3, 121]. Іншими словами, модерн неможливий без постмодерну і навпаки. Специфіка постмодерної ситуації полягає в тому, що вона містить модерністські елементи. Ж.-Ф. Ліотар вказує, що твір мистецтва можна класифікувати як модерний лише в тому випадку, якщо він має ознаки постмодерну. На його думку, таке сприйняття зовсім не означає кінець модернізму, а навпаки характеризує його як стан постійного зародження і розвитку [5, 6]. Досить удаду метафоричну характеристику протидії і взаємодії елементів модерну і постмодерну в житті пересічної людини дав колишній президент Чехословаччини В. Гавел: «Сучасна епоха трактує серце як помпу і заперечує існування бабуїна всередині нас. А цей нібито відсутній і ніким не помічений бабуїн знов і знов заходиться шаленіти» [4, 25].

Отже, сучасна методологічна культура наукового аналізу і продуктивного мислення має органічно поєднувати елементи модерністського і постмодерністського світогляду, раціональні й ірраціональні принципи пізнання, здоровий дух, оптимізм і гострий,

проникливий, неупереджений розум. Саме такий підхід відкриває можливість забезпечення єдності мислення і культури, дає змогу уникнути деструктивності, надмірної раціоналізації й агресивної ірраціональності.

1. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества: 2-е изд. — М.: Искусство, 1986. — 444 с.
2. *Библер В.С.* От наукоучения — к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. — М.: Политиздат, 1991. — 413 с.
3. *Библер В.С.* На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. — М., 1997. — 440 с.
4. *Гавел В.* Сила бессильных: Сб. публицистических работ / Пер. с чеш. Послесл. Г.С. Лисичкина. — Минск: Политфакт, 1991. — 128 с.
5. Глобальні модерності (за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона). Пер. з англ. Т. Цимбала. — К.: Ніка-центр, 2008. — 400 с.
6. *Кокоріна К.Г.* Синтетичність як особливість культури перехідного періоду: Автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата культурології. — Сімферополь, 2010. — 20 с.
7. *Ницше Ф.* Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. Незавершённый трактат / Е. Герцык и др. (пер. с нем); В. Миронов (сост., общ. ред.). — М.: Культурная революция, 2005. — 880 с.
8. Постмодерн в философии, науке, культуре. Хрестоматия / В.И. Штанько, И.З. Цехмистро, В.Н. Сумятин. — Харьков, 2000. — 480 с.
9. *Схотний В.* Раціональне та ірраціональне в науці й освіті. — Київ–Дрогобич: Коло, 2003. — 288 с.
10. *Тош Джон.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / М.Л. Коробочкин (пер. с англ.). — М.: Весь мир, 2000. — 295 с.
11. *Чучин-Русов А.Е.* Единое поле мировой культуры. Кн. 1: Теория единого поля. — М.: Прогресс–Традиция, 2002. — 664 с.

12. *Філіпенко А.С.* Основи наукових досліджень. Конспект лекцій. — К.: Академвидав, 2004. — 208 с.

А. Павко

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ: ПРОБЛЕМИ СИНТЕЗУ ПРОТИЛЕЖНИХ ПІДХОДІВ

Резюме

У статті проаналізовано сутність методологічних і культурологічних доміант епохи модерну і постмодерну, висвітлено проблему їх протидії та взаємовпливу. Досліджено питання ролі раціонального й ірраціонального в пізнанні. Автор наголошує, що сучасна культура може постати лише на межі розвитку традиційної та новаторської тенденцій, а справжній культурний смисл сьогодення слід убачати в діалозі культур.

Ключові слова: Просвітництво, плюралізм, діалог культур.

А. Pavko

MODERN AND POSTMODERN METHODOLOGY: PROBLEMS OF CONTRARY APPROACHES SYNTHESIS

Abstract

The article analyzes the essence of methodology and culture dominants of modern and postmodern epochs, illuminates the problem of their counteraction and interplay. The question of role played by rationality and irrationality in cognition is viewed. The author accentuates that contemporary culture could emerge only at the bounds of tradition and innovation tendencies growth and real cultural sense of modernity should be seen in culture dialogue.

Keywords: Enlightenment, pluralism, culture dialogue.